

СТАНДАРТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

WAR CRIMES INVESTIGATION STANDARDS AS A TOOL FOR STRENGTHENING THE CAPACITY OF THE NATIONAL CRIMINAL JUSTICE SYSTEM

Пашковський М.І., к.ю.н., доцент,

старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса

Національної академії правових наук України

Стаття присвячена дослідженню правової природи, особливостей розробки та впровадження стандартів розслідування воєнних злочинів як інноваційного інструменту посилення спроможності національної системи кримінальної юстиції України в умовах збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ. З початку повномасштабного вторгнення українська правоохоронна система зіткнулася з безпрецедентним викликом – необхідністю розслідування великої кількості воєнних злочинів в умовах збройного конфлікту, що триває. Це зумовило гостру потребу в швидкому розвитку компетентностей слідчих і прокурорів, які раніше не спеціалізувалися на розслідуванні міжнародних злочинів. Автор аналізує стандарти розслідування як унікальний приклад державно-громадського співробітництва, що поєднує знання з міжнародного гуманітарного права, національного законодавства та практичного досвіду. Розкрито структуру стандартів, яка включає міжнародно-правовий, національно-правовий, процесуальний та практичний блоки. За правовою природою стандарти є загальними методичними рекомендаціями – актами м'якого права, затвердженими Генеральним прокурором відповідно до Закону України «Про прокуратуру». У статті відзначено унікальність українського досвіду, проведено порівняльний аналіз українських стандартів з подібними інструментами міжнародних кримінальних судів (МТКЮ, МКС) та національних юрисдикцій (наприклад, Великої Британії). Автор демонструє позитивний вплив стандартів на правозастосовну практику, зокрема щодо обґрунтування контекстуальних ознак воєнних злочинів. Обґрунтовано, що стандарти довели здатність системи кримінальної юстиції до самоорганізації та адаптації в умовах екзистенційної загрози через використання гнучкої моделі впливу на практику.

Ключові слова: воєнні злочини, розслідування воєнних злочинів, методичні рекомендації, методика розслідування злочинів, міжнародне кримінальне право, міжнародне гуманітарне право, стандарти розслідування воєнних злочинів.

This article is devoted to researching the legal nature, development and implementation of standards for investigating war crimes as an innovative tool for strengthening the capacity of Ukraine's national criminal justice system in the context of the armed conflict caused by Russia's aggression. Since the start of the full-scale invasion, the Ukrainian law enforcement system has faced an unprecedented challenge: the need to investigate a large number of war crimes in the context of ongoing armed conflict. This has created an urgent need to rapidly develop the competencies of investigators and prosecutors who did not previously specialise in investigating international crimes. The author analyses the investigation standards as a unique example of public-private cooperation, combining knowledge of international humanitarian law, national legislation and practical experience. The structure of the standards is revealed, which includes international legal, national legal, procedural and practical blocks. In terms of their legal nature, the standards are general methodological recommendations – soft law acts approved by the Prosecutor General in accordance with the Law of Ukraine 'On the Prosecutor's Office'. The article notes the uniqueness of the Ukrainian experience and provides a comparative analysis of Ukrainian standards with similar instruments of international criminal courts (ICC, ICTY) and national jurisdictions (using the example of the United Kingdom). The author demonstrates the positive impact of standards on law enforcement practice, in particular with regard to the justification of contextual characteristics of war crimes. It is argued that standards have proven the ability of the criminal justice system to self-organise and adapt in conditions of existential threat through the use of a flexible model of influence on practice.

Key words: war crimes, investigation of war crimes, methodological recommendations, methods of investigating crimes, international criminal law, international humanitarian law, standards for investigating war crimes.

Постановка проблеми. З 24 лютого 2022 року українська система кримінальної юстиції зіткнулася з безпрецедентним викликом: необхідністю розслідування десятків тисяч воєнних злочинів. Станом на 29 вересня 2025 року в Єдиний реєстр досудових розслідувань внесено відомості про 184 872 воєнних злочини [1]. Відповіддю на цей виклик стало залучення нових ресурсів, які раніше або не були доступні для національної системи кримінальної юстиції (мобільні лабораторії ДНК, БпЛА для фіксації місця події, важкодоступних місць, 3D сканери, систем штучного інтелекту для аналізу та обробки цифрової інформації тощо) [2, с. 486–487; 3; 4, с. 242–252], або не використовувалися в таких масштабах саме для розслідування воєнних злочинів. Зокрема, до розслідування воєнних злочинів, підтримання публічного обвинувачення були залучені нові слідчі, прокурори, судді, адвокати, які раніше не спеціалізувалися у провадженні щодо цієї категорії кримінальних правопорушень. Через це виник запит на швидкий і ефективний розвиток компетентностей слідчих і прокурорів з розслідування воєнних злочинів.

Основний шлях – професійне навчання (підвищення або розширення професійної кваліфікації) був підсилений створенням робочих інструментів, насамперед баз знань.

Ці завдання реалізовував насамперед Тренінговий центр підготовки прокурорів України (ТЦПУ), який відповідно Закону України «Про прокуратуру» є державною установою, що здійснює підвищення кваліфікації прокурорів (ст. 80 [5]). Цей Центр залучив прокурорів, науковців та представників спеціалізованих громадських організацій з експертними знаннями щодо міжнародного гуманітарного права (МГП) та розслідування воєнних злочинів для проведення тренінгів, а також забезпечив створення численних *пам'яток* (наприклад, про збройні сили РФ, щодо психологічних особливостей ведення травматичного допиту потерпілих/свідків травматичних подій війни, щодо проведення прокурором/слідчим допиту військовополонених, щодо документування файлів та дописів із додатка «Телеграм» тощо), *переліків* (наприклад, умовних скорочень ЗС РФ, запитань для допиту військовополонених військово-облікових спеціальностей тощо), *інструк-*

цій (наприклад, з підготовки ПК для фіксування інформації з відкритих джерел, щодо фіксації відео з Youtube тощо).

З розвитком сучасного етапу збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ проти України, особливо після деокупації Київської, Чернігівської областей навесні-влітку 2022 року, стала зрозумілою структура злочинності, пов'язаної з цим конфліктом, – це жорстоке поводження з цивільним населенням і військовополоненими, незаконне позбавлення волі цивільних осіб та їх незаконні переміщення, а також депортація, сексуальне насильство і розграбування, невідбиркові обстріли, напади та бомбардування, організація примусової служби, а пізніше – спричинення шкоди довкіллю та порушення права на справедливий суд.

Розв'язання питання дефіциту слідчих і прокурорів і залучення нових слідчих/прокурорів до розслідування міжнародних злочинів виявило компетентнісний розрив. Більшість з нових слідчих і прокурорів не мали необхідного досвіду як щодо застосування МГП, так і кваліфікації воєнних злочинів, їх розслідування. З часом виник також ризик фрагментації, пов'язаний з формуванням суперечливих підходів як до кваліфікації, так і до застосування норм МГП, у т.ч. через використання слідчими, прокурорами, адвокатами та суддями розрізаних коментарів, рекомендацій, пам'яток, інструкцій тощо. До того ж тиск часу через необхідність негайного реагування у таких провадженнях лише зростає.

Відповідь на запитання, як забезпечити якість та уніфікованість розслідування в умовах масштабування та невідкладності вирішили через створення для прокурорів стислих, проте інформативних і структурованих посібників, присвячених окремим категоріям воєнних злочинів, – стандартів розслідування воєнних злочинів, затверджених Генеральним прокурором. Їх особливість полягає у поєднанні знань з міжнародного права, національного законодавства та вже здобутого практичного досвіду.

У зв'язку з цим постає питання про природу стандартів розслідування воєнних злочинів.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Практика створення певних алгоритмів та правил розслідування злочинів нараховує понад сто років (принаймні досліджень з цих питань) і пов'язана з іменами Ханса Гроса та Рудольфа Рейса [6, с. 386]. Існує значна криміналістична література, а також школи, присвячені методикам розслідування злочинів. Проте, відсутні дослідження, присвячені саме стандартам розслідування воєнних злочинів, затвердженим Генеральним прокурором, оскільки це новий для України досвід.

Мета цього дослідження – з'ясувати правову природу стандартів розслідування воєнних злочинів, ознаки, що відрізняють їх від криміналістичних методик розслідування злочинів, особливості розробки стандартів та встановити чи здійснили вони вплив на правозастосовну практику у справах про воєнні злочини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика розробки керівництв чи посібників з розслідування воєнних та інших основних міжнародних злочинів (англ. Core International Crimes: злочин агресії, злочини проти людяності, геноцид і воєнні злочини) існує досить давно і в кожній державі, яка була залучена до збройних конфліктів вона реалізована по-різному. Щодо російсько-українського збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ, що триває з лютого 2014 року, як зазначалося вище вживалися як фрагментарні кроки надати відповіді на окремі питання такого розслідування, так і спроби підготувати більш цілісні, з наскрізними відповідями матеріали. Переважно вони стосувалися громадських ініціатив і розслідувань порушень міжнародного права (як до речі, і щодо більшості інших сучасних збройних конфліктів). Наприклад, Нідерландський фонд Global Rights Compliance,

в рамках проєкту MATRA «Посилення спроможності України в розслідуванні та судовому переслідуванні міжнародних злочинів», що фінансується Міністерством закордонних справ Нідерландів, спільно з Т.М.С. Asser Instituut підготував та видав у 2023 році «Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні» [7]. Хоча його цільова аудиторія фахівці-практики з організацій громадянського суспільства, а предмет сфокусований на їхньому ознайомленні з міжнародними стандартами, що стосуються документування міжнародних злочинів в контексті конфлікту, що триває в Україні з 2014 року, систематизовані знання є важливими й для професійних учасників кримінального провадження. Методики розслідування воєнних злочинів були відсутні, хоча практичні посібники з цих питань через рік повномасштабного вторгнення вже з'явилися [8], а ще раніше – ґрунтовні критичні дослідження перших вироків за ст. 438 КК України, що вказували на серйозні недоліки у кваліфікації воєнних злочинів (на той момент поійменованих як порушення законів і звичаїв війни) [9].

Зважаючи на подвійну протиправність воєнних злочинів, особливості юридичної конструкції ст. 438 КК України, відмінності розслідування воєнних злочинів, обумовлені збройним конфліктом, що триває (недостатність місця злочину, небезпеки війни, належність імовірних виконавців злочинів до армії іншої держави, міграція потенційних свідків та жертв, поліюрисдикційність розслідувань, вчинення порушень структурами з певним ланцюгом командування та інше), слідчі, прокурори потребували з одного боку посібника, що містив би стислий виклад релевантних норм МГП, алгоритми кваліфікації за ст. 438 КК України, орієнтири щодо предмета доказування, щодо організації досудового розслідування та приклади оформлення окремих ключових процесуальних рішень тощо. І цей документ повинен був бути структурованим і стислим для того, щоб його можна було осягнути за короткий час. Проте, необхідного ресурсу та часу на організацію цієї роботи виключно в рамках органів прокуратури не вистачало через зайнятість на основному напрямку роботи.

Стандарти стали прикладом державно-громадського співробітництва. Координацію процесу підготовки стандартів та налагодження взаємодії залучених експертів (прокурорів, науковців, представників громадськості) здійснює організація «JustGroup», Проєкт ЄС «Право-Justice» за фінансової підтримки Європейського Союзу. Основним підрозділом ОПГ, в якому проходить розробка та апробація стандартів, є Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту. Організація «JustGroup» забезпечила не лише підбір авторів-розробників, декілька ітерацій внутрішніх обговорень, рецензії зовнішніх експертів, представників професійної спільноти (прокурорів, суддів), але й апробацію окремих елементів стандартів на тренінгах. Фінальні тексти стандартів розглядалися на засіданнях методичної ради Офісу Генерального прокурора (ОГП) та затверджувалися Генеральним прокурором. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор має право затверджувати «загальні методичні рекомендації для прокурорів з метою забезпечення однакового застосування норм законодавства України під час здійснення прокурорської діяльності» [5]. Отже, за правовою природою ці стандарти є загальними методичними рекомендаціями, тобто актами м'якого права.

Наразі вже затверджено три стандарти (загальний, щодо воєнних злочинів незаконного позбавлення волі, катування; незаконного переміщення та депортації [10–12]) і у процесі розробки стандарти розслідування воєнних злочинів, пов'язаних з нападами у порушення МГП, примусової мобілізації, проти власності, умисного вбивства, сексуального насильства.

Стандарти є робочим інструментом, що дозволяє слідчому, прокурору швидко зануритися в предметну сферу, що стосується певного воєнного злочину.

Враховуючи подвійну протиправність воєнних злочинів та специфічну юридичну конструкцію ст. 438 КК, структурно стандарти складаються з міжнародно-правового блоку (аналіз норм МГП, практика міжнародних кримінальних судів і трибуналів, елементи (ознаки складу) злочинів); національного-правового (кваліфікація за КК України, розмежування конкуруючих складів); процесуального блоку (предмет доказування, особливості початку досудового розслідування, типові слідчі дії); практичного блоку (успішні кейси, типові помилки).

Здається, що точного відповідника українським стандартам в іноземних юрисдикціях (щоб документ був присвячений окремому воєнному злочину/злочинам, охоплював ключові релевантні положення міжнародного права, національного матеріального та процесуального права, окремі питання організації розслідування таких злочинів) немає.

Це обумовлено унікальністю ситуації, в якій опинилася вітчизняна система кримінальної юстиції, та компетентностей, які вимагаються від професіоналів в кримінальних провадженнях щодо воєнних та інших міжнародних злочинів:

- довготривале існування іншого, відмінного від сучасного підходу щодо внутрішньодержавної правової оцінки ситуації, що склалася з лютого 2014 року, особливо застосовно до окупації Донецької та Луганської областей (в цей період діяння, пов'язані зі збройним конфліктом, переважно кваліфікувалися через призму антитерористичного законодавства, зокрема за групою статей 258+ КК, а також як злочини проти основ національної безпеки України);

- масовість вчинення воєнних злочинів у 2022 році обумовила необхідність залучення до їх розслідування значної кількості нових слідчих, прокурорів, які не мали досвіду у цій сфері; в центральних апаратах та у прифронтових областях були створені спеціальні підрозділи в органах досудового розслідування (СБУ та Нацполіції України) та в органах прокуратури щодо розслідування саме злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом.

- значна кількість слідчих, прокурорів, залучених до розслідування воєнних злочинів, з одного боку, мають часто недостатній рівень підготовки у цій конкретній предметній сфері, а з іншого – сильний професійний досвід розслідування загальнокримінальних злочинів, що загрожувало формуванню різнобіжної правозастосовної слідчо-прокурорської практики та могло негативно вплинути й на судову практику (гіпотетично забезпечити єдність практики міг Верховний Суд через свої правові позиції, проте це був би реактивний, відтермінований і точковий підхід до практики, що вже сформувалася). Крім того, прокурори потребували усталених позицій, бачення ОГП з ключових питань, насамперед щодо кваліфікації воєнних злочинів;

- поставали питання щодо нових підходів з організації процесу доказування у провадженнях щодо воєнних злочинів.

З іншого боку, міжнародній практиці були відомі подібні інструменти, але повною мірою не задовольняли поточні потреби українських прокурорів та слідчих. Щодо іноземної практики, то вбачається існування 3 рівнів інструментів, які можна умовно назвати стандартами для кримінального правосуддя:

- міжнародні – універсальні, не пов'язані з конкретною міжнародною установою, наприклад, Міннесотський протокол щодо розслідування випадків потенційно незаконного позбавлення життя чи Протокол Берклі про розслідування з використанням цифрових відкритих джерел;

- міжнародні – застосовні лише до діяльності окремих міжнародних кримінальних судів та трибуналів або спеціальних механізмів;

- національні – виключно для потреб національної правозастосовної практики, зміст яких обумовлений відповідними положеннями національного законодавства, що пояснює їх неуніверсальність (релятивізм).

Для того щоб зрозуміти особливості стандартів розслідування, слід розглянути декілька прикладів, як це реалізовано в інших юрисдикціях.

Наприклад, у 2009 році було видано посібник МТКЮ з розвинених практик. Його завданням було документування та збереження оперативних процедур і ефективних практик Трибуналу – від початку розслідування – до виконання вироків. Оскільки на той момент стояло питання про завершення місії Трибуналу цей документ вирішував важливе історичне завдання – збереження правової спадщини Трибуналу [13].

Цікавий досвід сформувався в діяльності Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду (ОП МКС), що має 2 види публічних документів, що визначають принципи діяльності Офісу з попереднього вивчення ситуацій, розслідування та відбору справ: стратегії (стратегічне планування й управління) та політики (policy). Є 2 групи політик ОП МКС: процедурно-організаційні (комплементарність і співпраця, селекція та пріоритезація, попереднє вивчення і закриття ситуацій, взаємодія з зовнішніми акторами), а також щодо окремих видів злочинів та категорій жертв (гендернообумовлені злочини, злочини проти дітей, злочини рабства, проти культурних цінностей) (на прикладі цифровізації досудового провадження див. у нашій статті [14]).

Але це документи, що формують загальну політику ОП МКС у певній, конкретній сфері, а не слугують базою знань, посібником та систематизованими кращими практиками. Це швидше не робочий, а політичний інструмент – вищого рівня, який пояснює загальні підходи до розв'язання системних питань, що стоять перед таким органом як Офіс Прокурора.

В окремих державах є свої подібні за значенням документи, але більш прикладного характеру. Вони також пов'язані з повноваженнями керівника органу обвинувачення видавати загальні керівні вказівки для підлеглих та органу в цілому. Наприклад, у Королівській службі з кримінального переслідування (англ. The Crown Prosecution Service, CPS) Великої Британії діють кращі принципи щодо направлення справ про воєнні злочини та злочини проти людяності (англ. War Crimes/Crimes Against Humanity Referral Guidelines) [15]. Ці Принципи визначають порядок взаємодії двох ключових органів: групи з розслідування воєнних злочинів Контртерористичного командування столичної поліції (англ. the war crimes team of the Metropolitan Police Counter Terrorism Command (SO15)), яка відповідає за розслідування воєнних злочинів, та Відділом з боротьби з тероризмом (CTD) Королівської служби з кримінального переслідування (CPS) в частині забезпечення розслідування та переслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду і катувань на території Великої Британії. Це внутрішній робочий документ SO15 та CTD, що визначає процедуру взаємодії й сферу відповідальності кожного з її учасників: *етап оцінки* (Scoring Exercise), а саме оцінки можливості проведення розслідування; *етап передачі справи до CPS* (Referral to CPS) – консультації на ранній стадії (щодо юрисдикції, можливих імунітетів та кваліфікації злочинів), *завершення розслідування та прийняття рішення про переслідування*. Додатково застережено на зобов'язаннях з розкриття інформації стороні захисту й особливостях використання процедури щодо ордерів на арешт.

Отже, на відміну від стандартів розслідування воєнних злочинів ОГП керівні принципи CPS стосуються лише окремих процесуальних питань, застосовних лише до розслідування і переслідування міжнародних злочинів у Великій Британії.

Стандарти впроваджуються в практику. Одним з прикладів позитивного впливу стандартів на правозасто-

совчу практику стала зміна ставлення слідчих, прокурорів до такого нового елементу (ознаки складу) воєнних злочинів як контекстуальні ознаки (вчинення діяння у контексті та у зв'язку зі збройним конфліктом). Якщо для періоду до запровадження стандартів була характерною відсутність у процесуальних рішеннях обґрунтування цього елементу (ознаки) або його обґрунтування здійснювалося через виклад обставин, характерний для злочину агресії або злочинів проти основ національної безпеки України (від участі Української РСР у створенні ООН), то з часом практикою було прийнято саме формулювання, що було запропоновано першими стандартами [10, с. 104–106].

Висновки. Стандарти розслідування воєнних злочинів довели здатність системи кримінальної юстиції до самоорганізації та адаптації в умовах екзистенційної загрози, до використання партнерства з громадянським суспільством. Було пріоритезовано використання саме гнучкої, м'якої моделі впливу на практику, що формується за допомогою стандартів розслідування воєнних злочинів – структурованих методичних рекомендацій, що поєднують норми

МГП, положення національного законодавства та кращі практики розслідування для забезпечення ефективного кримінального переслідування за конкретні види воєнних злочинів. Аналіз міжнародної практики демонструє відсутність прямих аналогів цим українським стандартам. На відміну від загальних політик ОП МКС чи процедурного керівництва CPS Великої Британії, українські стандарти поєднують три компоненти: детальний правовий аналіз конкретного злочину; практичні інструкції з організації розслідування; приклади успішної практики. Від криміналістичної методики розслідування злочинів стандарти відрізняються комплексним змістом, оскільки включають також положення міжнародного права та інші елементи, не характерні для методик. Наразі актуальним питанням є розвиток отриманого досвіду зі створення та впровадження стандартів розслідування, а також організації їх періодичного перегляду.

Статтю підготовлено на виконання фундаментальної теми «Пріоритезація та технологізація у кримінальному провадженні у воєнний та повоєнний час» (Державний реєстраційний номер: 0124U005212).

ЛІТЕРАТУРА

1. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ, станом на 29.11.2024. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gr.gov.ua/img/0291fc0c-cddc-4f7a-8625-5e1bf6a06e67/warcrime-29092025ua.jpg?fm=jpg&q=80&fit=max&crop=1247,701,0,100?w=1200&h=700&fit=cover> (дата звернення: 29.09.2025).
2. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Фіксація доказів вчинення воєнних злочинів. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* : монографія. Харків, 2023. С. 480–491.
3. Авдеева Г. К., Шевчук В. М. Використання технологій штучного інтелекту та спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* : монографія. Харків, 2023. С. 491–502.
4. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Київ : Алерта, 2024. 558 с.
5. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 7 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
6. Борисов В. І., Шепітько М. В. Поняття воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України, Женевськими конвенціями 1949 р. та Римським статутим Міжнародного кримінального суду. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* : монографія. Харків, 2023. С. 385–412.
7. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні” (БСР-Україна) / ред.: Р. Аксельсон, А. Микитенко. Global Rights Compliance, 2023. 552 с. URL: <https://globalrightscpliance.com/wp-content/uploads/2023/05/KERIVNICTVO-Z-BAZOVIX-STANDARTIV-ROZSLIDUVANNYA-DLYA-DOKUMENTUVANNYA-MIJNARODNIH-ZLOCHINIV-V-UKRAINI.pdf>
8. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : прак. посіб. / С. С. Чернявський та ін. Норма права, 2023. 322 с.
9. Задоя К. П. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини, вчинені на території Донбасу. Коментар до першого вироку українського суду в справах про порушення законів і звичаїв війни (стаття 438 Кримінального кодексу України). *Юридичний вісник України*. 2017. № 33 (1153). С. 12–13.
10. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина. Схвалено методичною радою, протокол засідання від 16.03.2023 № 3, затверджено Генеральним прокурором України 28.04.2024 / М. І. Пашковський та ін. Київ : Офіс Ген. прокурора, 2023. 122 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf.
11. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування. Схвалено методичною радою, протокол засідання від 16.03.2023 № 3, затверджено Генеральним прокурором України 28.04.2024 / М. І. Пашковський та ін. Київ : Офіс Ген. прокурора, 2023. 102 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_katuvannya.pdf.
12. Стандарти розслідування воєнного злочину "Незаконна депортація або переміщення". Методичні рекомендації, схвалено методичною радою, протокол засідання від 26.12.2024 № 9, затверджено в.о. Генерального прокурора 03.03.2025 / М. І. Пашковський та ін. Київ : Офіс Ген. прокурора, 2025. 76 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2025/04/standards.unlawful-deportation-or-transfer_web.pdf.
13. ICTY Manual on Developed Practices. Prepared in conjunction with UNICRI as part of a project to preserve the legacy of the ICTY. ICTY – UNICRI, 2009. 242 p. URL: https://www.icty.org/x/file/About/Reports%20and%20Publications/ICTY_Manual_on_Developed_Practices.pdf (date of access: 30.09.2025).
14. Пашковський М. І. Питання цифровізації досудового провадження у стратегічних документах Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 12. С. 632–648.
15. The Crown Prosecution Service. War Crimes/Crimes Against Humanity Referral Guidelines. Updated 30 September 2019. _The Crown Prosecution Service_. URL: <https://www.cps.gov.uk/publication/war-crimescrimes-against-humanity-referral-guidelines>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
Дата публікації: 29.10.2025